

**САВРЕМЕНА СРПСКА ЛЕКСИКОГРАФИЈА
У ТЕОРИЈИ И ПРАКСИ**
(колективна монографија)

Уредник:
РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ

Београд
2014

Милица Н. Радовић Тешић
Учитељски факултет
Универзитет у Београду
Институт за српски језик САНУ

РАСПОРЕЂИВАЊЕ ЗНАЧЕЊА РЕЧИ У СРПСКОЈ ЛЕКСИКОГРАФИЈИ

0. Значење речи је једно од важних лингвистичких, филозофских, логичких, социолошких и уопште културолошких питања. Према филозофским речницима *значење* схваћено у ширем смислу (тј. кад није ограничено само на језик) исто је што и *смисао* (нем. Sinn, енгл. sense). Ако је пак значење ограничено само на језик односно лексику – што нас преваходно интересује – онда се најчешће значење приписује појединим речима, а смисао појединим реченицама или дискурсу. (Кажемо често за нечије изјаве да су имале овај или онај смисао.) У дескриптивној лексикографији се та два појма најчешће преплићу, ако се уопште може јасно раздвојити ниво речи и реченице кад је у питању семантика лексичких јединица. Ипак, ако бисмо и ми хтели бити мало филозофи, значење би било нешто што се може речима дефинисати, а смисао је можда онај неухватљиви део значења, оно што осећамо као меродавни говорници језика, а не можемо да искажемо. Лексикографи, који се лексичком семантиком баве свакодневно на конкретном опису речи, знају да у многим случајевима при том семантичком опису остане и нешто што је неухватљиво за језичко дефинисање. То је оно што зовемо „дух, душа језика”. Ако успемо да при одређивању запретених смислова речи у њиховим недовољно издиференцираним употребама откријемо значење, и потврдимо га, било вербалним или ситуационим контекстом, тада смо ушли у суштину, примакли се и његовом смислу.

1. Две дисциплине које се преплићу, које не могу једна без друге, јесу лексикографија и лексикологија. Не знам која је прва, а која друга, обе су паралелне у линеарној сфери. Лексикографија се бави оним у лексици

---

* milica.radovic.tesic@uf.bg.ac.rs

што тек треба изнети на видело, показати да постоји као факат, дефинисати, описати, поставити; она често непознато (па и магловито) треба да учини знаним. Она нуди материјал, податке које ће лексикологија описати, систематизовати и објаснити, уочити односе међу речима, показати функционисање система. Лексикологија – слично граматички – говори о ономе што је регистровано у лексикографији, што је базично показано, фундаментално и што несумњиво функционише у језику. (Узмимо пример Вукова *Српског рјечника*. Језик је функционисао и пре њега, али док он није лексиком народног језика ставио у речник, док је није увео у систем и описао, она као да није ни постојала. Тек тада и тако се могао сагледати лексички систем реформисаног српског језика.)

Код нас лексикологија није могла да се развије у пуној мери нити самостално, све док нисмо добили поуздане речнике савременог језика. Може се пратити утицај граматичких и лексиколошких учења на лексикографску праксу. Навешћу само један пример. На југословенском Научном скупу о лексикографији и лексикологији, који је одржан у Београду у децембру 1980. године, два рада су се тичала лексичких значења за које мислим да су утицала на текућу лексикографску праксу у нашим речницима. Реферат Тање Батистић¹ (уредник Речника САНУ), посвећен анализи значења речи на минималне семантичке компоненте, приближио је лексикографима савремене поступке у лексичкој семантици засноване на модерним лингвистичким теоријама (J. Lyons, M. Bierwisch, J. Filipец и др.). Други реферат битан за нашу тему био је из пера М. Ивић². Она је тада истакла да савременија семантичка испитивања у лексикографији треба да обрате посебну пажњу, између осталог, и на Апресјаново запажање да речи типа *конзулат* (рус. *консулство*), *банка* и сл. имају два значења (1) „организација, установа” и (2) „зграда у којој је та организација, установа смештена”. Ова тзв. *регуларна полисемија* гдекад, по мишљењу М. Ивић, има и своју *прагматску димензију* уколико је одређена организација смештена у зграду вишег ранга (нпр. Институт за српски језик је био смештен у зграду Академије, па назив смештајног објекта не може бити Институт него Академија).³ Она наводи да се до сада није системски, код свих таквих именица које означавају сличне појмове, обрађала довољна пажња на ову значењску нијансу. Тако, на пример, кад је у питању Речник САНУ, јесу та значења уочена код речи *банка* и *гимназија*, али не и код *амбасада* и *академија*.

¹ Т. Batistić, „О компонентној анализи лексиčkog значења”, *Лексикографија и лексикологија*, Београд – Нови Сад, 1982, 9–13.

² М. Ивић, „О ’регуларној полисемији’ у лексиколошкој терорији и лексикографској пракси”, *Лексикографија и лексикологија*, Београд – Нови Сад, 77–81.

³ Данас је и прагматика битан елеменат у утврђивању лексичког значења.

2. Лексикограф осећа задовољство кад „ухвати” оно „неухватљиво” у употреби речи, заправо кад неке употребе формулише у значења, кад их експлицитно дефинише. Тиме показује своју креативност у аналитичком искоришћавању грађе. Тада реч „званично” добија „сертификат”, улази у систем са својим потенцијалом, са укупном вредносном структуром. Српска лексикологија, која је убрзано почела да се развија од почетка осамдесетих година (М. Пешикан 1970, *Из лексикографије*, 97–178), знатно је допринела унапређењу лексичке семантике. Ако се упореде прве књиге и каснији томови Академијина речника, видеће се велика разумењост у палети значења појединих речи. Осим лексикографско-лексиколошких расправа које су касније сукцесивно следиле (И. Грицкат, М. Пешикан, Д. Гортан-Пемк, Е. Фекете, Д. Шипка, Т. Прћић, Р. Драгићевић и др.), значајан допринос развоју лексичког значења, што се одражава на лексикографску праксу, дала је на свој начин и когнитивна синтаксичка теорија. У више махова је на то у својим радовима из синтаксе указивала М. Ивић. Когнитивни интерес за синтаксичке процесе истовремено је снажно подстицао и интересовање за добијање одговарајућих података за понашање лексичких јединица, некад и компаративно у различитим језицима.⁴

2. 1. Дефинисати семантику речи у речнику, писати у научним радовима о лексици једног језика или говорити студентима о томе – јесу све различите ствари. О теоријским аспектима лексичког значења студенти сазнају на часовима Лексикологије. Знају компоненте значења (десигнација, конотација, денотација или домен примене) и појмовну терминологију неусклађеност карактеристичну за поједине лексикологе или лексиколошке теорије. Но, студенти ипак нису лексикографи, и већина од њих неће то професионално ни бити. Отуда се чини да је важно и да им се укаже на неке практичне ствари са којима се срећу израђивачи речника, али и са којима се будући наставници српског језика могу срести у свом будућем раду са ученицима. Практични проблеми на које се често наилази у изради речника (нарочито тезауруса) много су компликованији и изазовнији (самим тим што се не могу заобићи) и не могу се упрошћено схематски довести под било које теорије. (То је отприлике као у медицинској пракси – више лекара може да гледа лабораторијски налаз, снимак на ултразвуку или скенеру, али само поједини могу да открију која је болест у питању, поготово ако је нетипична.)

3. Ако, на пример, кажем да сам провела *век* радећи на Речнику САНУ, значење ове речи „век” није „временски период од 100 година”, није ни

⁴ „Пружању нових доказа о умесности тврдње когнитивиста, да је, ради правилнијег осветљавања синтаксичких датости, неопходно истовремено осветљавати и лексичку семантику оних речи које непосредно учествују у конституисању тих датости” (Ивић М. 2007: 16).

„живот, време живота” (што је једно од значења одреднице „век”), није ни устаљени израз „животни век”, него је то „време које се проведе у радном односу, радни стаж”, тј. „радни век”. Дакле: провела сам *радни век* радећи на Речнику САНУ. Ипак, ни ово значење, а ни ови фраземи, нису се нашли као посебни ентитети у нашем речнику. Да бисмо их издвојили, а требало би их издвојити у општим речницима овога типа, морамо поседовати неко искуство. То искуство нам говори да (Академијин) речник не раде нпр. деца, ученици, студенти, да се такав интелектуални посао не може радити нити у дубокој старости него у виталном периоду живота. Који нам онда језички механизам омогућава ово значење? Реч је о замени целине и дела, то значи у питању је синегдоха, за неке лексикологе је синегдоха у ширем значењу – метонимија. Могли бисмо то значење дефинисати и као „време које траје као сто година, или близу сто година” као кад кажемо: „Рекла сам ти то хиљаду (милион) пута”.

4. Лексичко значење је централно питање лексикографије.⁵ Све што радимо описујући неку лексичку јединицу тиче се у неку руку лексичког значења: било да је идентификујемо, одређујемо њену граматичку категорију, утврђујемо њена морфолошка обележја⁶, синтаксичке позиције у контексту (синтагматске односе), место у систему (парадигматски статус) – све је то заправо у функцији одређивања њеног значења. Кад издиференцирамо значења неке речи, изгледа нам као да смо је разобличили, као да је рашчлањена и да се не може више саставити. У жаргону смо имали обичај да кажемо да смо је „упропастили”, што је значило: свели је на одређену меру, одредили јој координате, обим. Супротно томе: осећај пријатности је немерљив кад се лексикограф задовољи утврђеним поступком, значењима, њиховим редоследом, или кад „оживи” реч, покаже неку нову семантичку нијансу дотад непознату текућој лексикографској традицији или запостављену у стандардном језику. Многе речи нас изненаде, како богатством значења тако и сиромаштвом. Скоро сам присуствовала одбрани једног дипломског мастер рада на Учитељском факултету који је био везан за српску народну музичку традицију у настави музичке културе. Кандидаткиња је на једној страници употребљавала реч *кравај* и *кравајски* (за обредне песме, у систематизацији етно-песам), али ни сама није

⁵ Лексиколози наводе да су основне функције лексичког значења: *десигнација* (којом се представља неки појам, веза између језика и мишљења), *денотација* (којом се упућује на реалије, дефиниција појма) и *конотација* (којом се испољава израз; субјективна реакција на садржај речи) и *домен примене*, који се може флексибилно тумачити будући да свака лексема у суштини има ограничен (свој) домен примене.

⁶ Узмимо реч *немир* – у јд. 1. а. „осећање узнемирености и узрујаности, неспокојство” (*немир у човеку, у души*), али т. 4. (обично у мн.) „јавно испољавање негодовања, протест, бунт, побуна” (*немири у Сирији, немири у држави*). То показује како и неке морфолошке особине (овде број: сингулар–плурал) могу утицати на значење.

знала шта значе те речи. (У Речнику САНУ *кравај* има 6 значења, а ово се односило само на једно од њих: *кравај* – „понуде породиљи и дарови њеном новорођенчету који се доносе после порођаја“.) Будући учитељи и професори не морају знати неку реч, али би свакако требало да знају у ком речнику могу наћи њено значење.

5. Код полисемичних речи је потребно утврдити не само све семантичке вредности и њихове нијансе него и – што је подједнако изазовно – успоставити њихов редослед. Једна лексема у великом речнику слика је њене значењске остварености у језику. Корисник не види (нити размишља о томе уопште) како се дошло до те слике, не види кроз која је беспућа и тунеле лексикограф пролазио, шта је одбацио а шта експлицитно узео као битан резултат потврђен употребним писменим, некад и усменим доказима. Читалац види само решења и задовољава се ако речник, тј. текст одреднице, може да му пружи поуздану информацију о ономе што тражи или што жели наћи. Једну посебну особину Речника САНУ треба истаћи (чак као битну околност у дескрипцији) – то је његова резолутност и објективизација у дефинисању значења, односно тежња ка томе. Наиме, овај речник, по правилу, својим решењима, до којих се долази вишефазним поступцима учесника у изради једне речи, категоричан је у опису значења. Наиме, у дефиницијама се не појављују партикуле које изражавају сумњу: можда, вероватно, највероватније, посигурно и сл. Неки речници имају дефиниције типа „нека трава” (Вук) или „значење тамно” или просто сумњају на други начин у могуће значење (Рјечник ЈАЗУ). Додуше, постоје у Речнику САНУ дефиниције типа „нејасно значење”, али сасвим ретко или „без одређеног значења”, кад значења и нема, није дато ни у назнаци, или се (опет сасвим ретко) иза понуђене дефиниције ставља упитник (?).

6. Задатак лексикографа је да уочи сва значења и нијансе значења одређене лексикографске јединице, да та значења прецизно, сажето и објективно опише у једном логичком хијерархијском поретку да би се уочила њихова развојна блискост и повезаност. Притом лексикограф има у виду и теоријске ставове о структури значења која, ако их довољно уопштимо, полазе од једног *основног* (које се у различитим лексиколошким теоријама зове још и *прво, непосредно, директно, примарно, базно*), из кога потичу, различитим правцима прогресије формирана, обично и сва остала: *пренесена (посредна, индиректна, померена, секундарна, специјална* и сл.). Међутим, неретко су искоришћене реализације лексема у речничким корпусима општег типа врло непредвидљиве, гдекад неочекиване, посебно у тезаурусу чија грађа обухвата тако дуг и често, у језичком и друштвено-историјском смислу, вртложан довековни период, са раслојавањима и менама свакојаке врсте. Ако бисмо нпр. хтели

да дамо опште квалификативне речима *добровољац* и *драговољац* („онај који добровољно ступа у војску или учествује у рату”), већина би, ако не и сви, без много размишљања, у складу са њиховим синхроним статусом и степеном регуларности у савременом језику, рекла да су те сложеннице варијантно дистрибуиране у српском и хрватском језику, заправо рекли бисмо да је *драговољац* кroatизам. Ако пак погледамо Речник САНУ, видећемо да грађа пружа другу слику. Наиме, код речи *добровољац* већи број примера је од хрватских писаца (Козарац Ј., Старчевић А., Шеноа А. и др.), а код одреднице *драговољац* дато је 5 потврда употребе и све су од српских аутора. Слично је и код изведеница (*драговољачки*, *драговољник*, *драговољност*, *драговољство*), што значи да су ови појмови, који у семантичкој бази имају синтагму: „драге воље” (ратовати), променили стандардност, архаизирали се у савременом српском, а стандардизовали у хрватском. Тако су у овом јужнословенском сукобу ратовали *добровољци* против *драговољаца*.

6. 1. Значења се код вишезначних речи у пракси одређују у контексту где се реч јавља, на основу њихове употребе у датом корпусу. Зависност од *колокативне* ситуације, али често и ширег контекста, каткад читавог дискурса, за поједина значења је различита. Притом је и прагматика битан елемент у утврђивању изнијансираних семантичких реализација. Обично је најлакше, иако не увек, утврдити – пошто је у питању синхрони пресек – оно основно (главно, прво, примарно) значење, које се код пунозначних речи (посебно самосталних) по мишљењу већине лексиколога, може одредити и без контекста. Неки лексиколози кажу да је то оно значење на које говорник помисли кад чује ту реч. Али, гдекад то није тако. Једанпут сам студентима у одељењу Учитељског факултета у Вршцу дала у тесту из Лексикологије питање у коме је требало да за речи *камилица*, *нана*, *кантарион*, *мајчина душица*, *слез* одреде архисему (опште значење речи). Они су дали значење „чајеви”, а ја сам очекивала „лековито биље”. Занимљиво је да је ово метонимијско значење наведено под т. 2. само код речи *камилица* (иако чак чешће пијемо *нано*), што значи да грађа често не пружа податке за регуларну полисемију.

7. Има речи код којих се дијахрони аспект намеће као примарни. Узмимо, нпр., реч *гора*. За већину аутентичних говорника савременог српског језика прво или основно значење ове речи данас би било „шума” (лат. *silva*) (*Не бојим се од вражјега ката, / нека га је ка на гори листа* (Његош); *Хучи гора* или у фразеологизмима: *наше горе лист*; *има га као на гори листа* и др.).⁷ Речник САНУ није то значење ставио као прво него

⁷ Као потврда овом значењу дато је 9 примера од којих бих издвојила један Ј. Цвијића из текста у коме пише о географској терминологији: *Гора се данас ређе чује, па и кад се употреби синонимна је са шумом, а не планином* (Просветни гласник 1887, 911).

оно коме је дао предност с обзиром на историјски развој речи „брдо, планина” (лат. *mons*). *Гора* је иначе у том значењу стара индоевропска реч. Сви речници пре Академијина (Даничићев, Вуков, Рјечник ЈАЗУ, Матичин) дају предност значењу „брдо, планина” (према чему су и називи: Црна Гора, Фрушка гора). Ако се погледа значењска структура ове речи⁸ и систем дефиниција сваког значења понаособ, приметимо да је у српском језику продуктивније било друго значење „шума”, из кога су се развила сва остала: 2. б. „растиње уопште; обиље растиња” фиг. „мноштво нечега (што личи на шуму)”; 3. а. „живо дрво, дрво у природи”, б. „оборено, посечено дрво; дрвена грађа”; 4. „биље, делови биљака (лишће, грање, врежа, изданци)”. У вези са овим је, преносом значењских именована, настало и 5. значење „племе” (у Црној Гори: Гусиње се дијелило на двије „горе”: кучку и затребачку, Јовићевић 4, 516), где би семантичка база била „живо дрво” или „биље, изданци”, тј. нешто што расте, развија се, дели. И 6. народско значење „падавица, епилепсија”, која се још зове и „горска болест, горица”, може се довести у концепт значења „шума” и везано је, рецимо, за „падање с дрвета, с крушке”. Тако се интуитивно једна семантичка вредност речи (*гора* као „шума”) обликује у експлицитно значење (*гора* – „падавица”, могуће и преко фразеолошких израза: *пасти с дрвета* или: *ударити, отићи у гору* „добити падавицу, зграну, згранути се”). Осим тога, већина фразеологизама са овом речју (ако не и сви) везана је за друго значење „шума” (*поћи у гору, у воду; порастати као гора; побећи у гору; наше горе лист* и др.).

Понекад је потребно имати лексикографске храбрости да би се у нечему – имајући у виду савремени статус значења неких речи – направио отклон од традиције која је иначе у лексикографској дисциплини врло присутна.⁹ Да ли ће се то десити зависи од циља речника, његове концепције израде, избора релевантних процедура и решења и хијерархијског статуса лексеме и њених значења у односу на време/тренутак израде. Постоји и

Значење „шума”, према подацима загребачког *Рјечника хрватскога или српскога језика*, бележи се у старим рукописима већ од 14. века.

⁸ Д. Шипка, позивајући се на когнитивна лингвистичка истраживања, говори о три типа организације полисемијске структуре: „У радијалном моделу значења се развијају из једног централног, у линијском моделу имамо низ значења, где се једно развија из другог, а у мрежном моделу комбинацију ова два модела” (Шипка 2006, 43).

⁹ Уп. Л. Згуста 2006, 24: „Лексикографија је дјелатност у којој традиција има важну улогу. *Nikome* није чудно што је потребно око пола вијека да би се саставио велики академски рјечник некоег језика ... Лексикографија је традиција и то ће и остати, макар donekle, у блиској будућности ... о корјенитој промјени може се мислити само у вези са неким могућим будућим правцима развоја у лексикографији и односним гранама лингвистике”. Само да додамо, многи европски речници су рађени око сто година, а *Рјечник хрватскога или српскога језика*, који је покренуо Ђура Даничић, завршен је после 96 година (1976).

генерацијска разлика према перцепцији неких значења односно лексема. Нпр. за старије Београђане реч *зембил/зембиљ* је сасвим стандардна, а млађи је уопште не употребљавају.

8. Да се у дијахроном аспекту живот речи мења, можемо показати и на другим примерима. Ево један случај који егземплификује семантичка померања и нову квалификацију у складу са савременим тренутком. Распоред значења речи *књига* које је дао Вук Караџић у свом *Српском рјечнику* у складу је са тадашњим временом: 1. „писмо”, 2. „либер”, 3. „вештина читања и писања; учење” и 4. „хартија, папир”¹⁰. Речник САНУ, у складу са својим временом и новим концептом ове са културолошког аспекта значајне речи у српском језику, мења распоред значења, те сад референтно значење постаје: 1. а. „више увезаних штампаних листова папира с каквим текстом у прози или стиховима; књижевно, научно и сл. дело”, чиме се примат даје садржају намењеном читању, сазнању. Истовремено се дефиницијом посредно афирмише ауторство. У оквиру исте тачке 1. појављују се још 4 словна значења (свезак, том; назив за одељке Св. писма; књижевно дело као основ неког учења, религије и фигуративно: низ појава узетих у својој укупности: *књига живота*). Друго значење је овде метонимијско (оно што личи на књигу (1а)): „укоричени листови папира са унетим обрасцима у које се бележе неки подаци”: болесничка к., пореска к., судска к. и др. Треће значење је са квалификативом заст./арело/ (код Вука прво): „писмена порука, писмо”, четврто је такође заст. „званични спис, документ, уговор, дозвола”, 5. „вештина читања и писања; учење, стицање знања; наука”, 6. „књижевност”, 7. заст. „папир, хартија”. Следе још три значењске тачке и више синтагматских и глобалних фразеологизама. Примећујемо да се највећи број синтагматских израза појављује са атрибутном назива за боје: *бела, плава, сива, зелена, златна, плаветна, црна* књига, али има и назива који се односе на садржај, формат, намену књиге (у првом или другом значењу), а неки изрази имају метафорична значења и односе се на друге појмове (*књига са седам печата, отворена књига* и др.).

9. Код полисемичних речи мањег обима редослед значења је релативно лако утврдити. Међутим, кад су у питању лексеме широког колокативног садржаја које ступају у бројне синтагматске и парадигматске односе, онда лексиколошке теорије о редоследу значења помажу само у начелу. Лакше се савлађују именичка и придевска значења него глаголска код којих од њихових лексичко-семантичких и категоријалних особина (нпр. глаголски род) зависе и синтаксичке позиције појединих реченичних конституената. Зависност лексикографских решења од граматичких знања највише је присутна при обради глагола. Многи глаголи имају изузетно сложену семан-

¹⁰ В. Ивић М. 2000: 377–383.

тичку структуру (нпр. *имати*, *знати*, *моћи*, *хтети*, *оставити*, *односити се*); неки у могућим активним, медијалним или пасивним конструкцијама за лексикографску обраду захтевају читаве научне елаборате. (Лексикограф нема времена да расправља, он мора да одлучи.) Да би се такав један глагол довео до задовољавајућег речничког описа, потребно је десетине дефиниција ускладити на семантичком, синтаксичком и формалном плану тако да имају сажету, апстрактну форму, методолошки усклађену са лексикографском праксом. Ограниченост човекових сазнајних могућности идентична је овде ограничениости језичких могућности апстракције, а да би се све то исказало на начин доступан и читаоцу који не мора (или уопште није) научник нити лингвиста.

10. Сада ћемо практично показати на конкретном примеру о чему све израђивач размишља при обради једног глагола. Одредница је из текста 19. књ. Речника САНУ, која ће се, надамо се, појавити у овој години. У ту сврху издвојићемо неколико кључних примера који репрезентују различите значењске садржаје.

Глагол – *палити (се)*.

- Пре вечерње *палили* свећу, јер се ништа не види.
- Турци по Херцеговини *пале* села.
- Усред дана морам *палити* сијалицу.
- Светлост у соби *нисам палио*.
- Агата *је палила* телевизор.
- *Палио сам* штедњак да бих скувао кафу.
- Муж *пали* мотор.
- Браду *је пуштао* и дуван *палио*.
- Два пута му *је дневно палио* чибук.
- Годинама *је палио* цигарете.
- Сунце *је јако палило*.
- Сунце *је неподношљиво палило* леђа кроз њену блузу.
- Рана *је палила* у утроби као жеравица.
- На туђој земљи не треба креч *палити*.
- Десет пута *је до сада палио* циглу.
- Девојка га *је палила* погледом.
- Девојка *је палила* својим жарким оком сва срца.
- Врући огањ стида *палио је* његове образе.
- Њен дах, млак и влажан, *палио му је* лице.
- Тамо *се* прасе не шури, него *пали*.
- Треба боговима у част нешто *палити*.
- Лежак бode, коприва те *пали*.

- Вашке га *пале* по целом телу.
- Ракија мирише и *пали* у грлу.
- Ова паприка добро *пали* уста.
- Давнашња туга *пали* Радекића у носу.
- Она заборави боле што јој душу *палише*.
- Сузе народа *пале* јаче.
- *Палио* га је стид.
- *Пали* га жеђ за знањем.
- Ви *палите* духове, заносите младеж.
- Одмах свога *пали* цефердара.
- Њихове пушке *не паљаху* више.
- Војник *пали* из пушке више пута.
- Како *пале* муње и громови.

Примери су дати према оригиналној речничкој грађи али упрошћено, ради лакше рецепције и мањег простора. Навели смо само 35 егземплификација, типичних за кључна значења, а њих у грађи има десет пута више.

10. 1. Да бисмо дефинисали значења, морамо увек обраћати пажњу и на глаголску рекцију. Глагол је транзитиван, али не баш у свим случајевима (рецимо у последњем нема објекта: *Како пале муње и громови* или *Њихове пушке не паљаху више*). Најпре треба одредити основно значење, за које кажемо да најмање зависи од контекста. За већину компетентних говорника српског језика очекивано прво значење би било логично везано за „ватру” или „дрва”. (У Матичину шестотомном речнику, међутим, прво је значење „уништавати огњем, ватром” са примерима: *палити куће* и *палити људе* (!), а у Матичином једнотомнику прилично уопштено: „изазивати пламен, потпаљивати (нешто)”, што би могло да се односи на „ватру”, па и на „свећу” да пример за свећу није дат под 1.б.). Као што видимо, тзв. основно значење може се врло широко, платисемично схватити. Ипак примећујемо да постоји семантичка разлика између *палити свећу* и *палити куће, села* (јер је у дугом случају реч о уништавању), док је трећи пример *палити сијалицу, светло* јасније издиференциран и значи „чинити да нешто почне горети ради стварања светлости”. Ово значење није везано за ватру, него за светлост која настаје на други начин (струјом, петролејом). Следећа семантичка нијанса наставља се на друго значење везано за апарате који се активирају механизмом или функционишу на струју односно на моторни погон: *палити шпорет, телевизор; мотор, кола* итд. Остали примери показују нову вредност: „припаљивати дуван; пушити дуван” или метонимијски „пушити лулу”. Примери у којима се јавља „сунце” као субјекат са допуном или без допуне захтевају посебну

тачку јер је реч о значењу везаном за природну појаву „стварати топлоту, пећи, жећи”. Потврде у којима нешто („паприка”, „ракија”, „коприва”) *пали* у устима или на кожи такође захтевају посебне дефиниције. У исту бројну тачку или подтачке груписаће се контексти где *палити* значи „пучати” (нпр. *војник пали пушку, пушка пали*) у којима се јављају субјекти везани по блискости. Семантичка база за сва ова значења је садржана у значењу које је везано за пратећа обележја: пламен, светлост, топлоту, сагоревање. Да не идемо у остале семантичке посебности садржане у конструкцијама с различитим објектима (или без њих) односно субјектима. Ово је пример оних глагола код којих редослед значења може бити прилично флексибилан. Практично, може се направити више различитих али успешних систематизација, посебно између значења означених бројевима и подзначења словно означених, којих има више, а која се могу груписати у зависности од валентности глагола.¹¹ У извесној мери ће и порекло примера, у хронолошком, ауторском и фреквенцијском смислу, утицати на представљање значењске структуре дате глаголске лексеме. Исто тако, већ обрађени префиксални глаголи са истом основом: *запалити, испалити, опалити* могу сугерисати редослед значења и морају се консултовати ради уједначености методолошке израде. Ипак, много стручног напора је потребно да би се ствар довела до краја. Свуда лексикографа чекају неке замке, не само при дефинисању него и при вертикалном поретку значењских нијанси.

Треба обратити пажњу још на значења која ће бити обележена као фигуративна. Свакако се може уочити да *палити погледом* и *палити оком нечија срца* значи „изазивати јака осећања”, што је значење настало механизмом метафоре и у његовој семантичкој основи је појам пламена, ватре и сл. (у пренесеном смислу). Као фигуративни биће квалификовани и примери: *Девојка је палила својим жарким оком сва срца* или *Врући огањ стида палио је његове образе*. Посебно је питање где ће овакве употребне потврде бити „уденуте” јер оне могу бити везане за различите тачке. По логичној процени чини се да су близу „сунца”: сунце пали, поглед пали. Нешто ближе даљим секундарним значењима биће и фигуративне потврде које смо навели: *Сузе народа пале јаче. Палио га је стид* или са посебном нијансом: *Пали га жеђ за знањем, Ви палите духове, заносите младеж*. У прве две реченице радња је везана за апстрактне именице *сузе* и *стид*, што помера значење глагола *палити* према стилски релевантном „узбуђивати, мучити”. У друга два примера значење се помера у правцу другачијих, такође фигуративних садржаја, али са новом нијансом „узбуђивати,

¹¹ Једанпут нам је проф. П. Ивић, више година рецензент Речника САНУ, рекао да један вишезначан глагол, на пример, могу различити лексикографи да обраде на више начина, посебно кад се има у виду редослед значења, а да сви ти начини буду добри, прихватљиви.

подстицати”. Услед реалних околности код изразито полисемичних речи нека значењска нијансирања могу да изгледају превише удаљена једна од других, а да је заправо само реч о формалној или пукој техничкој бројчаној удаљености, а не семантичкој. Рефлективна форма нуди пак и неке додатне специфичности о којима нећемо даље говорити.

11. Закључак. Овим смо покушали да представимо само неке фрагменте лексикографских радњи, напора и дилема при изради једнојезичких дескриптивних речника и да укажемо на сложеност дефинисања значења речи.

ЛИТЕРАТУРА

- Батистић 1982:** Т. Batistić: „О компонентној анализи лексичког значења”, *Лексикографија и лексикологија*, Београд – Нови Сад, 9–13.
- Гортан-Премк 2004:** Д. Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Драгићевић 2007:** Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Згуста 1991:** L. Zgusta, *Priručnik leksikografije*, Sarajevo: Svjetlost, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo.
- Ивић 1982:** М. Ивић: „О ‘регуларној полисемији’ у лексиколошкој теорији и лексикографској пракси”, *Лексикографија и лексикологија*, Зборник радова, Београд – Нови Сад, 77–81.
- Ивић 2001:** М. Ивић: „Лингвистичко-културолошки аспекти речи *књига*”, *Даница*, Београд: Вукова задужбина, 377–383.
- Ивић 2007:** М. Ивић: „О једном специфичном синтаксичком средству за овремењавање српских назива људи”, *Зборник Матице српске за славистику*, бр. 71–72, Нови Сад, 13–17.
- Пешикан 1970:** М. Пешикан, *Наш књижевни језик на сто година послје Вука*, одељак *Из лексикографије*, Београд, 97–178.
- Радовић Тешић 2009:** М. Радовић Тешић, *С речима и речником*, Београд: Учитељски факултет.
- Шипка 2006:** D. Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Novi Sad: Matica srpska.
- РСЈ:** *Речник српског језика*, група аутора, Матица српска, Нови Сад, 2007.
- РМС:** *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Матица српска, Нови Сад.

РСАНУ: Речник српскохрватског књижевног и народног језика, 1–18 (19, у рукопису) САНУ, Београд.

РЈАЗУ: Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I–XXIII, JAZU, Zagreb.

ВУК: Вук Ст. Карацић, Српски рјечник, Беч, 1852.